

**STALININIS
REŽIMAS
LIETUVOJE
1944–
1953 m.**

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

**STALININIS
REŽIMAS
LIETUVOJE
1944–
1953 m.**

Sudarė
REGINA LAUKAITYTĖ

LII
LEIDYKLA

VILNIUS, 2014

UDK 94(474.5)„1944/1953“
St33

Knygos leidybą finansavo
Lietuvos mokslo taryba
Nacionalinė lituanistikos plėtros 2009–2015 metų programa
Projekto finansavimo sutartis Nr. LIT-8-34

Recenzentai:

Saulius Grybkauskas

Valdemaras Klumbys

ISBN 978-9955-847-79-3

© Lietuvos istorijos institutas, 2014

© Straipsnių autoriai, 2014

© Regina Laukaitytė, sudarymas 2014

IMPERINIS MODELIS IR VIDINĖ RUSIJOS/SSRS KOLONIZACIJA

STALINO KONTRREVOLIUCIJA

Galima manyti, kad Sovietų Sąjungos sukūrimas buvo ne pirminės bolševikų vizijos įgyvendinimas, o veikiau kompromisinis variantas. 1917 m. lapkritį Petrograde įvykdytas perversmas pagal pradinį sumanymą turėjo inspiruoti pasaulinę darbininkų revoliuciją. Ir tik „karinio komunizmo“ laikotarpiu įsitikinus šios idėjos neveiksmingumu ir ypač kilus poreikiui nuslopinginti masinį įvairių politinių jėgų bei interesų grupių pasipriešinimą jai tiek šalies viduje, tiek ir užsienyje, po Pilietinio karo (1918–1920 m.) grįžtama prie mąstymo nacionalinėmis kategorijomis. Tad Sovietų Sąjungos kūrimo pradžią 1922 m. galima laikyti kompromisu, apimančiu neįgyvendintas naujosios ideokratijos globaliąsias ambicijas su realiomis valstybės plėtros galimybėmis. Šiuo požiūriu remiantis laipsniškas Josifo Stalino įsigalėjimas valdžios viršūnėje ir jo pradėtas imperijos atkūrimo projektas gali būti traktuojamas kaip savotiškas žingsnis atgal nuo revoliucinio įkarščio padiktuo-tų ketinimų, pragmatiškai siekiant pagrindinio naujai kuriamos sistemos tikslo – valstybės išlaikymo ir stiprinimo visuotinės priešų apgulties sąlygo-mis. Paradoksas: taip imperijos griovėjai tapo jos aistringais atstatytojais, tai rodytų ir jų veikiai atgaivintas imperinis stilius architektūroje – vadina-masis Stalino ampyras¹.

Istorinėje publicistikoje, o kartais ir profesionaliojoje istoriografijoje vis dar pasitaiko SSRS kaip „blogio imperijos“ įvardijimas, o į šios skambios

¹ Tyrinėtojai pažymi, kad imperinio architektūrinio stiliaus kūrimas SSRS prasidėjo 1930 m. nuo Tarybų rūmų Maskvoje konkursinių projektų. Plačiau žr. Д. Хмельницкий, *Архитектура Сталина. Психология и стиль*, Москва: Прогресс-Традиция, 2006; Д. Хмельницкий, *Зодчий Сталин*, Москва: Новое литературное обозрение, 2007.

frazės reikšmę pernelyg nesigilinama. Tačiau ar Sovietų Sąjunga tikrai buvo kolonijinė imperija, panaši į kitas to meto didvalstybes? Juk, kaip žinoma, SSRS niekada savęs tokia nelaikė, maža to, deklaravo nuolat kovojanti su užsienio imperializmu.

Pasak sociologo Zenono Norkaus, „imperija yra didelio ploto suvereni politija, kuri turi bet kuriuos tris (bet gali turėti ir visus keturis) požymius iš toliau pateikiamų: 1) vykdo plačią teritorinę ekspansiją; 2) yra hegemonė tarptautinėje sistemoje arba siekia ją tapti; 3) yra etniškai ir kultūriškai heterogeniška ir turi politiškai vyraujančią etninę grupę; 4) jos teritorija dalijasi į dominuojančią metropoliją ir jai pajungtą periferiją“². Pagal šiuos požymius SSRS neabejotinai buvo imperija, nepaisant visų jos „antiimperialistinių“ šūkių. Amerikiečių politikos mokslų analitikas Charles Tilly pabrėžia dar vieną itin svarbią imperinio valdymo savybę: „Imperija yra didelė sudėtinė politija (*polity*), kurią su centrine valdžia sieja netiesioginis valdymas (*linked to central power by indirect rule*). Centrinė valdžia vykdo tam tikrą karinę ir fiskalinę kontrolę kiekviename didesniame savo imperinio domeno segmente, bet toleruoja du pagrindinius netiesioginio valdymo elementus: 1) išlaiko arba išskiria atskiras sritis (*particular distinct compacts*) kiekvienam segmentui valdyti; 2) vykdo valdžią per tarpininkus, kurie savo srityse naudojami didele autonomija mainais už klusnumą, duoklę ir karinį bendradarbiavimą su centru.“³ Tokiu netiesioginiu valdymu rėmėsi ir pati didžiausia modernųjų laikų imperija – Didžioji Britanija. SSRS šis netiesioginis valdymas pasireiškė „tarybų“ – iš apačios kylančios pačios liaudies savivaldos – imitavimu, veikiai išaugusiu į vietos partinių nomenklaturų

2 Z. Norkus, Kada senoji Lietuvos valstybė tapo imperija ir nustojo ja būti? Atsakymas į lietuvišką klausimą naudojantis estišku metodu, *Lietuvos istorijos studijos*, 2009, nr. 23, p. 36.

3 Ch. Tilly, „How Empires End“, *After Empire. Multiethnic Societies and Nation Building. The Soviet Union and the Russian, Ottoman, and Habsburg Empires*, eds. K. Barkey, M. von Hagen, Boulder, 1997. Cituojama iš: Z. Norkus, Apie antrąjį Kijeveą, kurio taip ir nebuvo: Lietuvos didžioji kunigaikštystė lyginamosios istorinės imperijų sociologijos ir tarptautinių santykių teorijos retrospektyvoje, *Politologija*, 2007, Nr. 1, p. 33.

valdymą sąjunginėse respublikose ir įvairaus pavaldumo lygio RSFSR autonominiuose dariniuose.

Klausimą, kurie imperinio dominavimo požymiai būdingi carinei Rusijai/SSRS, istorijos moksle ne kartą bandyta aptarti, daugiausia gilinantį į Vidurio Azijos respublikų atvejį⁴, kaip labiausiai atitinkantį klasikinius kolonizatorių ir kolonizuotųjų santykių modelius, tačiau atsakymų į juos paieškos platesniame kontekste iš esmės priklausytų nuo metodologinių nuostatų. Ar bandome ieškoti objektyvių kriterijų, leidžiančių traktuoti šį sociopolitinį darinį „tikra“ imperija pagal pirmiau pateiktą formalųjį jos kaip *valstybės sandaros* pobūdį, kuris SSRS susidarymo ir egzistavimo metu buvo smarkiai priklausomas tiek nuo kintančių vidaus, tiek ir nuo tarptautinės politikos konjunktūrų? Ar norime apibrėžti šį reiškinį veikiau subjektyviai, keldami klausimą, iš kieno pozicijų žvelgiant ši valstybė gali pasirodyti veikianti kaip imperija?

Jei tradicines daugiatautes imperijas, kolonijines imperijas ir unitarines nacionalines valstybes laikysime idealiaisiais tipais, istorijos tėkmėje rasime daugybę jų vykdytos politikos įvairovės pavyzdžių. Daugiatautės imperijos, kaip antai Austrija–Vengrija, sukūrė ir išplėtojo diferenciacijos metodus, leidžiančius pripažinti skirtingų etninių bei konfesinių grupių istorines, teisines ir kultūrinės tradicijas, taip partikuliarizmą paversdamos universaliu principu. Savo ruožtu užjūrio kolonijų turinčios imperijos, metropolijoje skatindamos pilietinę bei kultūrinę standartizaciją, periferijoje, priešingai, plėtojo rasinę diferenciaciją. O unitarinės nacionalinės valstybės visos šalies mastu vykdė kultūrinę standartizaciją, derindamos ją su politine bei socialine tikslinių autsaiderių ir marginalinių grupių izoliacija bei pilietinių teisių diskriminacija. Todėl „Sovietų Sąjungos palyginimas su Romanovų imperija, kolonijinėmis Britų ir Prancūzų imperijomis ir tarpukario Vidurio–Rytų Europos nacionalinėmis valstybėmis liudija, kad stalininės

4 Žr. pvz., W. Kolaz, *Russia and her Colonies*, New York, 1952; O. Caroe, *Soviet Empire: The Turks of Central Asia and Stalinism*, New York, 1953; F. Hirsch, *Empire of Nations: Colonial Technologies and the Making of the Soviet Union, 1917–1939*, Princeton, 1998.

Sovietų Sąjungos veikla gali būti laikoma veikiau unikaliu tradicinės imperinės diferenciacijos ir nacionalinės standartizacijos hibridu, t. y. režimas tuo pat metu siekė ir pritaikyti gyventojams vieningą standartą, juos sovietizuodamas, ir įtvirtinti skirtumus tarp paskirų etninių grupių pagal jų universalizuotus ypatumus⁵. Kita vertus, reikia turėti omenyje, kad SSRS buvo ne tik daugiatautė, turinti imperinius siekius ir juos įgyvendinanti, bet ir totalitarinio režimo valdoma valstybė. Tad kyla klausimas, kokio būta vidinio ir gelminio ryšio tarp totalitarizmo, imperijos ir komunistinės ideologijos. Kaip jie tarp savęs susiję? Ar forsuotą šalies modernizaciją ir sovietizaciją galima be išlygų tapatinti su kolonizacija? Į tai vienareikšmiškai atsakyti nelengva⁶.

Šalia rusų tautos kaip „Didžiojo brolio“ iškėlimo visada egzistavo ir utopinis „naujojo sovietinio žmogaus“, išvaduoto nuo nacionalinių konotacijų, kūrimo projektas, nors kartais tai sunku atskirti vieną nuo kito. Reikia atkreipti dėmesį į tai, kad iš esmės didžiama XX a. pradžios modernizacijos projektų buvo progresistinių ar revoliucinių elitų sumanymas grandiozinės socialinės inžinerijos priemonėmis, naudojant tiek atvirą, tiek ir paslėptą prievartą (manipuliacijas) bei nepaisant nei demokratijos, nei pilietinių teisių, perdirbti savo šalių visuomenes. Visa žinančių ir visa reginčių politinių elitų kuriamos utopinės schemos, „iš viršaus“ nuleidžiamas planavimas bei valdymas dažnai neatsižvelgdavo į vietų specifiką arba bandė ją panaudoti savo reikmėms. Tačiau ar vienas iš tokių socialinės inžinerijos atvejų – sovietinis modelis – tikrai buvo racionaliosios modernybės loginė išdava ir regioninis invariantas, o gal, priešingai, rėmėsi Rusijos istorijos preceden-

5 Plačiau žr. P. Блитстайн, Был ли Советский союз колониальной империей? Сталинские антисемитизм и полонофобия в сравнительной перспективе. *История сталинизма. Итоги и проблемы изучения. Материалы международной научной конференции. Москва, 5–7 декабря 2008 г.* Москва: РОССПЭН, 2011, с. 584–592.

6 Neblogą analizę šiuo klausimu pateikia stalinizmo tyrinėtoja Maria Ferretti: Ферретти М. Генезис сталинизма: авторитарная модернизация, социальное сопротивление и репрессии. *История сталинизма: жизнь в терроре. Социальные аспекты репрессий. Материалы международной научной конференции, Санкт-Петербург, 18–20 октября 2012 г.*, Москва: РОССПЭН, 2013, с. 120–140.

tais, J. Stalinui įsigalėjus atgijusiomis neotradicionalistinėmis nuostatomis, būdingomis tiek valdžios viršūnėms, tiek ir paprastų piliečių savivokai?

Amerikiečių sovietologas Markas Beisingeris laikosi nuomonės, kad SSRS, diegiančioje naujas prievartinės kontrolės formas, ribos tarp modernios valstybės ir anachronistinės imperijos buvo ganėtinai išskydusios⁷. Todėl Sovietų Sąjunga jam yra ryškiausias „neoficialios imperijos“ pavyzdys, nes „imperija įkūnija nelegitimią prievartinę valdžią“⁸. Kaip žinoma, sovietai naudojo ne tik fizinę, karinę jėgą ir represinį aparatą, bet ir „minkštąją“ jėgą, kuria daugiausia buvo siekiama sau palenkti ar bent neutralizuoti įvairių tautų kultūrinį elitą. Todėl sovietinės sistemos ilgamažiškumas ir veiksmingumas rėmėsi gebėjimu palaužti kiekvieną pasipriešinimą jai tiek smurtu, tiek ir kur kas įtaigesne masinio poveikio priemone – propaganda. Po karo Vakarams atrodė, kad sovietinio tipo totalitarizmas yra visiškai sėkmingas ir nepajudinamas. Tačiau totalitarinės valstybės siekyje viską kontroliuoti *a priori* buvo užprogramuota nesėkmė, nes tai nebūtų įmanoma net šiandien, naudojant išplėtotas moderniąsias technologijas. Be to, režimo legitimacija rėmėsi būsimo klestėjimo pažadu, to ilgainiui irgi nepavyko ištesėti, todėl buvo diskredituoti patys šio režimo teleologiniai pagrindai⁹.

Tyrinėjant Sovietų Sąjungos kaip imperijos pobūdį ir veikimo mechanizmus bei egzistavimo pasekmes net praėjus keliems dešimtmečiams jos žlugimo metodologiškai gali praversti nūnai aktyviai plėtojamų post-kolonijinių studijų teorinės prieigos. Todėl, atsižvelgiant į iškeltų temų sudėtingumą, toliau šiame straipsnyje:

7 M. Beisinger, *Nationalist Mobilization and the Collapse of the Soviet State*, Cambridge, 2002, p. 6.

8 M. Beisinger, *Rethinking Empire in the Wake of Soviet Collapse*, *Ethnic Politics and Post-Communism: Theories and Practice*, eds. Z. Barany, R. Moser, Ithaca, 2005, p. 19, 21, 25, 32.

9 Plačiau žr. G. Gill, *Symbols and Legitimacy in Soviet Politics*, Cambridge University Press, 2011.

1) bus pabandyta išsiaiškinti postkolonijinių studijų ir sovietologijos sąsajas, keliant klausimą, ar įmanoma taikyti postkolonijinės kritikos prieigas bei metodus tyrinėjant carinės Rusijos ir Sovietų Sąjungos istoriją ir kokių mastu;

2) siekiama panagrinėti carinės Rusijos ir SSRS kaip kolonijinės valstybės ypatumus vadovaujantis Kembridžo universiteto slavisto prof. Aleksandro Etkindo pasiūlyta Rusijos „vidinės kolonizacijos“ koncepcija, taip pat keliant klausimą, kiek ji būtų adekvati ir perspektyvi tyrinėjant stalininę epochą;

3) norima aptarti šios koncepcijos taikymo galimybes ir kliūtis Baltijos šalims. Svarbu, kokiais istoriniais argumentais SSRS grindė savo „teises“ į teritorijas, kurios įėjo į carinės Rusijos sudėtį, tačiau tarpukariu buvo nepriklausomos, kaip antai Baltijos šalys, arba įėjo į kitų valstybių sudėtį kaip Moldova.

SOVIETOLOGIJA IR POSTKOLONIJINĖS STUDIJOS: SĄLYČIO TAŠKAI IR MENTALINIAI TRUKDŽIAI

Šių laikų visuomenių politinė, kultūrinė ir socioekonominė būklė dažnai apibūdinama terminais, turinčiais priešdėlį *post-* – kaip *postindustrinė*, *postmoderni*, *postkolonijinė*, *postnacionalinė* ar, kalbant apie Vidurio-Rytų Europą, – *postsocialistinė* ar *postkomunistinė*. Atrodytų, tai veikiau laikinos, tarpinės būsenos apibrėžties bandymas. T. y. lyg ir žinoma, kaip konkrečiau ir apčiuopiamiau įvardyti ankstesnę socioekonominės raidos stadiją, bet dabartinė matoma veikiau per santykį su buvusiąja, nei kaip pasižyminti savitais bruožais ir ypatybėmis. XX a. antroje pusėje ir ypač jo pabaigoje vykusios transformacijos – nuo kolonijinės sistemos „Trečiajame pasaulyje“ laipsniško išardymo iki Šaltojo karo pabaigos ir Sovietų Sąjungos žlugimo – verčia socialinius analitikus kelti klausimą apie galimybę bendravardiklinti šiuos iš pirmo žvilgsnio nevienalyčius reiškinius, egzistavusius skirtingose geografinėse, civilizacinėse, politinėse ir kultūrinėse terpėse. Vienu iš tokių „bendravardiklių“ galėtų tapti abiejuose šiuose didžiuliuose regionuose naujai susikūrusiose valstybėse fiksuotas nacionalizmo pliūpsnis¹⁰. Reikia

10 *After Independence. Making and Protecting the Nation in Postcolonial and Postcommunist States*, ed. by L. W. Barrington, The University of Michigan Press, 2006.

turėti omenyje, kad toks lyginimo pagrindas būtų tik vienas iš daugelio, siejančio postkolonijines studijas su postkomunistine tranzitologija.

Vakarų kolonizacija kaip reiškinys daugiausia žinomas nuo didžiųjų geografinių atradimų laikų XV–XVI a., kai susikūrė kolonijinės Ispanijos ir Portugalijos imperijos. Jomis veikiai pasekė Britų, Prancūzų, Nyderlandų kolonijinės imperijos, egzistavusios iki pat XX a. antros pusės, jei neminėsime smulkesnių Italijos, Vokietijos, Japonijos, Belgijos ir t. t. kolonijinių valdų. Kai kurios Europos valstybės, pvz., Kuršas, Danija, Švedija, skirtingais istoriniais laikotarpiais irgi turėjo savų kolonijų, bet jų mastai nebuvo tokie, kad jas būtų buvę galima vadinti kolonijinėmis imperijomis.

Čia aptariama kolonizacija esmingai skirtųsi nuo laikinos karinės okupacijos, kai atvykėlių pajėgos susiduria su aktyviu ir organizuotu vietinių pasipriešinimu (nors šių sąvokų taikymo ribos ir skirtys istoriškai ir ne visuomet aiškios). Kolonializmas – vienu šalių karinė ekspansija prisijungiant kitų šalių ir tautų teritorijas. Kolonizacijos procese susiformavusią kolonializmo ideologiją galima trumpai apibrėžti kaip išorinį karinio, ekonominio, politinio, energetinio, socialinio ir kultūrinio dominavimo pagrindimą, kuris leidžia vietos gyventojus paversti „pavaldžiais“, „antraeiliais“, „nevisaverčiais“, „necivilizuotais“ arba iš viso nepajėgiais veikti savarankiškai ir kurti nepriklausomas politines, ekonomines sistemas ir jais paremtus socialinius saitus¹¹. Esminis kolonializmo bruožas – galios santykių tarp valdančiųjų ir valdomųjų asimetrija.

Kolonializmo reiškinys, kaip ir jo ilgalaikės pasekmės, – daugialypis ir daugiareikšmis. Kai kurie tyrėjai įžvelgia teigiamus jo aspektus: tai kolonijose kuriama ekonominė ir politinė infrastruktūra, reikalinga joms modernizuoti ir civilizuoti (pvz., tokios buvusios kolonijos, kaip antai JAV, Kanada, Australija, Naujoji Zelandija, Honkongas, Singapūras, sugebėjo įveikti buvusią pavaldžią padėtį ir sparčiai išplėtoti savo ekonomiką bei politines sistemas). Tačiau daugiau pabrėžiami neigiami kolonializmo padariniai: užvaldytų šalių turtas ir ištekliai perkeliama į valstybių kolonizatorių

11 R. Baločkaitė, *(Post)kolonializmas Vidurio ir Rytų Europoje*, Kaunas: VDU, 2010.

metropolijas. Taip kolonializmas stabdo ekonominę jų pažangą ir ilgam išlaiko bei įtvirtina priklausomą padėtį, o ir atgavus politinę nepriklausomybę neleidžia greit išsivaduoti iš ekonominės.

Kaip rodytų pirmiau minėti pavyzdžiai, šalia karinės ir ekonominės ekspansijos, bene svarbiausia kolonijinės tvarkos įsigalėjimo prielaida – tam tikro vyraujančios valstybės politinės sandaros tipo – imperijos – egzistavimas. Imperijų vykdyta užgrobtųjų kraštų kolonizacija niekuomet nebuvo vienalytis reiškinys, tai rodytų pačių kolonijų tipų įvairovė. Tyrėjas J. Osterhammelis jas skirsto į: grobikiškas kolonijas, kurių pirminis tikslas – ekonominis išnaudojimas ir pelno siekis; karinius anklavus ir naujakurių kolonijas. Pastarosios kolonizacijos istorijoje suvaidino bene reikšmingiausią vaidmenį. Jos dar skirstomos į: 1) „Naujosios Anglijos tipo“ kolonijas, kuriose vietiniai gyventojai būdavo išstumiami arba išnaikinami, o jų vietą užimdavo gyvenvietės, savo gyvensena artimos metropolijai (tai būsimosios JAV, Kanada, Australija); 2) „afrikinio tipo“ kolonijos, kuriose vietiniai pajungiami, jų teisės apribojamos arba jų nepaisoma, bet kolonistai ne tik nesudaro daugumos, bet ir yra priklausomi nuo pavergtųjų darbo (Afrikos šalys, Indija) ir 3) „Karibų baseino tipo“ kolonijos, kurių vietos gyventojai išnaikinami arba uždaromi į rezervacijas, o kaip darbo jėga plantacijose naudojami iš kitų pasaulio regionų, ypač iš juodosios Afrikos, atvežti vergai¹².

Kaip žinoma, kolonijinė sistema pradėjo nykti daugiausia po Pirmojo ir Antrojo pasaulinių karų (nors kai kurios kolonijos, pvz., JAV, išsivadavo dar XVIII a.), bet dekolonizacijos procesas truko iki pat XX a. aštuntojo dešimtmečio, o jeigu apimsime ir SSRS dezintegraciją – iki dešimtojo dešimtmečio pradžios. Tačiau didžioji dalis buvusių Vakarų valstybių kolonijų, nors ir formaliai išsivadavusių, nepajėgė nutraukti ekonominės ar energetinės priklausomybės nuo savo buvusių metropolijų ir iš tiesų išsilaisvinti iš jų tiek tiesioginės, tiek ir netiesioginės (paslėptos) geopolitinės įtakos bei ki-

12 J. Osterhammel, *Colonialism: A Theoretical Overview*, Markus Wiener Publishers, 2005.

šimosi į vidaus reikalus. Taigi galima kalbėti apie iki šiol išliekančius neformaliųjų kolonijinių imperijų ir klientelizmo tinklus, pavyzdžiui: Britanijos tautų sandrauga, kurią sudaro 54 šalys, anksčiau priklausiusios Britų imperijai, išskyrus Mozambiką ir Ruandą; Nepriklausomų valstybių sandrauga, sudaryta iš 10 narių – buvusių SSRS sąjunginių respublikų, dabar kuriama Eurazijos sąjunga ir t. t.

Nors dekolonizacijos procesai skirtinguose Žemės kampeliuose prasidėjo skirtingu laiku ir tęsėsi bei perėjo skirtingus etapus, postkolonijiniai tyrimai buvo pradėti plėtoti praėjus keliems dešimtmečiams po pačios kolonijinės sistemos suirimo XX a. 7–8 dešimtmečiais. Jų atstovus bene labiausiai domina būtent „afrikinio tipo“ kolonijos, kurių gyventojai dažnai sugebėjo išsaugoti savo kalbą, kultūrą, tikėjimą, socialinės organizacijos formą, politinį ar intelektualinį elitą, pajėgų reflektuoti santykius su kolonistais ir savo visuomene. Taip išliko „pajungtasis“, arba, pasak postkolonijinės studijas inspiravusio literatūrologo Eduardo W. Saido, „orientalizuotas“ kolonijinis subjektas, kurį dar galima identifikuoti ir kuris yra pajėgus kalbėti apie savo patirtį autentišku balsu.

Taigi vadinamasis „postkolonijinis diskursas“ atspindėjo kintantį ideologinį klimatą tiek Vakaruose, tiek ir buvusiose jų kolonijose. Bene svarbiausia jo tema ir tokių tyrimų objektas – pačių besivystančių šalių intelektualų siekis permąstyti savo visuomenių buvusią pavaldžią padėtį ir jos padarinius dabartyje, naująją geopolitinę ir kultūrinę situaciją, kolektyvinį tapatumą, santykį su kolonijine praeitimi ir jos materialiuoju paveldu, požiūrį į Vakarus ir t. t. Reikia pažymėti, kad anglakalbėse šalyse, kuriose iš esmės ir radosi šie tyrimai, pats tiriamojo objekto įvardijimas ir apibrėžtis ne kartą kito: pradedant „nevakarietiškomis“ (*non-Western*), „Trečiuoju pasauliu“ (*Third world*) iki „mažumų“ (*minority*) ar galiausiai „neseniai tapusių savarankiškomis“ (*emergent*) bei „besivystančių“ (*developping*) visuomenių ir valstybių¹³.

13 D. Ch. Moore, Is the Post- in Postcolonial is the Post- in Post-Soviet? *Baltic Postcolonialism*, ed. by V. Kelertas, Amsterdam–New York, 2006, p. 21.

Galima konstatuoti, kad šiuolaikiniai postkolonializmo tyrimai jau apima labai platų akademiinių mokslo šakų ir temų spektrą. Juose kritiškai vertinamos įvairios viršenybės, žinių valdymo, politinės galios ir simbolinės valdžios formos, įskaitant ir „kolonijinės atminties“ bei „ginčytino paveldo“ problematiką. Pradėtos plėtoti XX a. 7–8 dešimtmečiais dekolonizacijos kontekste postkolonijinės studijos šiandien yra konstruktyvistikos atmaina, kuri tyrinėja:

1) vergovės, migracijų, išnaudojimo, pažeminimo ir pasipriešinimo patirčių, rasės ir *gender* skirtumų raiškas. Esminiai čia keliami klausimai: „ar egzistuoja prigimtiniai rasiniai, klasiniai ir kiti skirtumai“, „ar egzistuoja kolonizatoriaus ir kolonizuojamo „prigimtis“ kaip tokia“. Tokios studijos pasižymi išankstiniu įtarumu „savaime suprantamiems“ ir „natūraliems“ argumentams, grindžiantiems žmonių ir kultūrų skirtumus;

2) atlieka imperinės Europos ideologijų dekonstrukcijas ir fiksuoja reakcijas į jas (dėmesys istoriniam, antropologiniam, teologiniam, lingvistiniam, filosofiniam ir t. t. tiek pačių kolonizatorių, tiek ir kolonizuotųjų diskursui);

3) atlieka socioekonominių ir kultūrinių sąlygų tiek postkolonijinėse šalyse, tiek ir spalvotųjų emigrantų diasporose užsienyje tyrimus, kurie apima kolonijinius laikus (praeitį) ir postkolonijinę dabarties būklę;

4) užsiima vietinių kultūrų romantizavimo ir kultūrinio reliatyvizmo kritika;

5) tiria šiuolaikinių grupinių tapatumų, globalizacijos, hibridizacijos, transnacionalumo ir daugiakultūrių visuomenių ir miestų situaciją. Taip postkolonijinės studijos leidžia palyginti iki tol, atrodo, nelygintas erdves, pavyzdžiui, Senegalą ir Indiją, Alžyrą ir Lietuvą.

Savitam besivystančių visuomenių pogrupiui galima priskirti ir posovietinio arealo, vadinamąsias „tranzitines“ valstybes (*states in transition*), įskaitant Baltijos šalis¹⁴, nors joms, 2004 m. gegužę įstojusioms į ES ir NATO,

14 M. D. Kennedy, *Cultural Formations of Postcommunism. Emancipation, Transition, Nation, and War*, Minneapolis, 2002; J. Jeffries, *The Countries of the Former Soviet Union at the Turn of the Twenty-first Century. The Baltics and the European States in Transition*, London, 2004; S. Otfinoski, *Nations in Transition. The Baltic Republics*, New York, Facts on File, 2004.

šis apibūdinimas nebetaikomas. Antropologas Davidas Chioni Moore'as, inspiravęs postkolonijinių ir postkomunistinių valstybių lyginamąsias studijas, atkreipė dėmesį į tai, kodėl iki tol šie du pasaulio regionai nebuvo analitiškai gretinami, laikydamas tai veikiau Šaltojo karo metų ideologinės sistemos, dalijusios pasaulį į „Pirmąjį“ (išsivysčiusios Vakarų Europos ir Šiaurės Amerikos šalys, Japonija), „Antrąjį“ (SSRS ir jos satelitai) ir „Trečiąjį“ (buvusios kolonijinės šalys), atgarsiais¹⁵. Žinoma, postkolonijinėje, kaip ir postsovietinėje erdvėje susiklostė skirtinga situacija, tačiau, nepaisant šių šalių pasirenkamų politinio ir ekonominio vystymosi modelių įvairovės, visoms joms būdinga tai, kad buvusios metropolijos jose vienaip ar kitaip stengiasi įvairiais būdais išlaikyti savo įtaką, o traumotos ir pilietinio solidarumo saitų netekusios tų kraštų visuomenės sunkiai dorojasi su korupcijos ir autoritarizmo keliamais iššūkiais.

Tad keliant iki šiol liekantį provokatyvų ir kai kuriuose akademinuose sluoksniuose smarkius ginčus inspiruojantį klausimą dėl galimybės palyginti (post)kolonializmo ir (post)komunizmo reiškinius, pirmiausia reikėtų išsiaiškinti, ar carinę Rusiją/SSRS galima laikyti tokia pat kolonijine valstybe, kaip anksčiau minėtos klasikinės kolonijinės imperijos. Nors Levas Trockis plėtojo „pasaulinės revoliucijos“ ir „bolševizmo eksporto“ idėjas, Josifas Stalinas pasitenkino „tik“ buvusios carinės imperijos ribų susigrąžinimu, kas, išskyrus nesėkmingą Suomijos reinkorporavimo bandymą 1939–1940 m. Žiemos karo metu, jam iš esmės pavyko pasiekti 1940 m. prisijungus ne tik Baltijos šalis, bet ir Besarabiją. Šie ne tik geografiniai, geopolitiniai, bet ir sociokultūriniai faktai, nepaisant, atrodytų, akivaizdžių ideologinių skirtumų, leidžia šių laikų tyrėjams, pavyzdžiui, J. Cadot¹⁶, T. R. Weeksui¹⁷ ir kitiems,

15 D. Ch. Moore, *Is the Post- in Postcolonial is the Post- in Post-Soviet?* *Baltic Postcolonialism*, p. 11–43.

16 Ж. Кадио, *Лаборатория империи: Россия / СССР. 1860–1940*, Москва: Новое литературное обозрение, 2010.

17 T. R. Weeks, *Across The Revolutionary Divide. Russia and the USSR 1861–1945*, Blackwell Publishing, 2011.

susieti carinę ir sovietinę vidaus ir išorės politiką, ieškant jose iškalbingų paralelių.

Remdamiesi minėto JAV antropologo D. Ch. Moore'o įžvalgomis¹⁸ ir atsižvelgdami į šiuo klausimu egzistuojančių akademinių diskusijų lauką, galime pabandyti nubrėžti esminius (post)kolonijinio ir (post)komunistinio pasaulių panašumus, remiantis minėto JAV antropologo D. Ch. Moore'o įžvalgomis. Pirmiausia išskirtinos politinio valdymo paralelės: kolonizacijos metu vietinė valdžia pakeičiama marionetinėmis iš centro valdomomis vyriausybėmis, o kolaboruoti su užkariautojais sutinkantys vietos elitai dažniausiai tampa tarpininkais tarp konkrečios provincijos ir jos naujosios metropolijos. Be to, didesnę ar menkesnę vaidmenį šiuose procesuose padeda atlikti naujakurių kolonizatorių bendruomenės. Kolonizacija pasižymi ir ekonominiu vietinių gyventojų savarankiškumo slopinimu, vietos išteklių ir produkcijos skyrimu metropolijos aptarnavimui, prekybos ir energetikos tinklų prijungimu prie metropolijos tinklų. Lygiagrečiai vyksta visuomenės pasipriešinimo užgniaužimas, prisitaikymo prie naujos tvarkos skatinimas, dažnai vedantis prie jos stagnacijos, o nesant realių galimybių priešintis, pasireiškiantis „virtuvine rezistencija“. Kultūros srityje irgi pastebima reikšmingų pokyčių, dažniausiai susijusių su laipsnišku kolonizatorių kalbos, religijos (ideologijos), istorijos vizijos ir kultūros diegimu, vietinės kultūros raiškos slopinimu ar pritaikymu/perdirbimu.

Įdomu, kad tokios pavergtos šalys nepriklausomybę dažnai ne tiek iškovalo, kiek įgyja dėl globalių geopolitinių pokyčių, pačios nedėdamos didesnių pastangų. Tokiose išsivadavusiose visuomenėse neretos kolonializmo laikotarpio patirties pasekmės: negebėjimas sėkmingai savarankiškai spręsti politines, ekonomines ir socialines problemas, išliekantis pavaldinio, aukos mentalitetas. O tais atvejais nepavykus sėkmingai kurti ir įtvirtinti naujos valstybinės ideologijos, dažnai išlieka įtampa tarp ideologinio politinės autonomijos pagrindimo ir priklausomybės laikų at-

18 D. Ch. Moore, *Is the Post- in Postcolonial is the Post- in Post-Soviet?* *Baltic Postcolonialism*, p. 11–43.

minties, pasireiškiančios nostalgija¹⁹ praeičiai ar vadinamoju socialiniu „Stokholmo sindromu“. Naujųjų politinių jėgų lauke dažnai linkstama manipuluoti bendrininkavimo su okupantais ir pasipriešinimo jiems atmintimi. Giluminiai buvusio kolonijinio pavaldumo padariniai taip pat siejami su išliekančiomis įtampomis tarp autentiškumo („tautinės kultūros grynumo“ gynimo) ir, kita vertus, pastebimo kitų, aukštesnėmis ir civilizuotesnėmis laikomų kultūrų formų imitacijos/mimikrijos ir, kaip to pasekmės, – vietinės kultūros hibridiškumo.

Tačiau būtina pabrėžti akivaizdžius (post)kolonijinio ir carinės Rusijos/(post)komunistinio pasaulių skirtumus, pirmiausia geografinius. Pažymėtina, kad klasikinėms kolonijinėms imperijoms būdingas tolimų distancijų, užjūrio valdymas, o carinė Rusija/SSRS vykdė teritorinę ekspansiją į gretimas šalis sausumos keliu. Geopolitiškai tai irgi buvo grindžiama ne „svetimų žemių užkariavimu“, o Rusijos „sugrįžimo“ arba „keršto“ retorika. Kalbant apie ekonomiką skirtumai vėlgi akivaizdūs: pirmuoju atveju vyko tiesioginis ekonominis kolonijų išnaudojimas, o kalbant apie SSRS minėtina sovietinė valstybės reguliuojama „socialistinė ekonomika“, pasižymėjusi investicijomis į „pakraščių“ infrastruktūrą ir pramonę. Tačiau kyla klausimas, ar šios investicijos buvo tokios labdaringos ir nesavanaudiškos, ar veikia skirtos metropolijos gynybai bent keliais apsauginiais žiedais: po karo pajungtosios Vidurio-Rytų Europos valstybės (vadinamasis *soclageris*), nacionalinės sąjunginės respublikos, autonominės respublikos ir sritys pačioje RSFSR turėjo „dengti“ metropolijos centrą. O „aukštesnės“ kolonizatorių kultūros įtvirtinimas kolonijose negali būti lyginamas su Vakarų kultūros mėgdžiojimu pačioje rusų kultūroje (tačiau Moore'as čia daro išlygą autentiškoms vakarietiškomis Baltijos respublikų ir *soclagerio* šalių kultūroms, šiuo atveju įžvelgdamas net *atvirkštinę kultūrinę kolonizaciją*²⁰). Panašiai atsitiko ir

19 *Postcommunist Nostalgia*, ed. by M. Todorova and Z. Gille, New York: Berhahn Books, 2010.

20 D. Ch. Moore, *Is the Post- in Postcolonial is the Post- in Post-Soviet? Baltic Postcolonialism*, 2006, p. 26.

su socialine politika: klasikinėse kolonijose vietinių socialinė rūpyba buvo palikta savieigai arba krikščionių misijoms, o SSRS egzistavo socialistinė socialinė apsauga ir rūpyba, be to, modernizuojant mėginta naikinti etninius, rasinius, *gender* skirtumus.

Bene didžiausi dviejų sistemų skirtumai išryškėja vertinant požiūrį į nedominuojančiuosius, etnines mažumas. Baltųjų kolonistų viršenybė spalvotųjų vietos gyventojų atžvilgiu buvo grindžiama rasiniu pranašumu, tačiau Rusijos/SSRS valstybinėje politikoje šis dėmuo, bent jau oficialiai (išskyrus santykį su Vidurio Azijos tautomis), neišryškėjo, nors neoficialiai visuomet egzistavo niekinantis požiūris į mažumų atstovus ir žeminantys jų įvardijimai, kaip antai *лицо кавказской национальности*²¹, *čirka* ir t. t. Tam tikrų imperinių konotacijų turėjo net, atrodytų, neutralūs topografiniai įvardijimai – Pabaltijys (iš čia ir pabaltijiečio – *pribalto* – sąvoka, kilusi GULAG'o lageriuose), Užkaukazė (Закавказье) (aišku, iš kieno pozicijų žvelgiant Gruzija, Armėnija ir Azerbaidžanas atsidūrė „už Kaukazo“) arba tokios gramatinės konstrukcijos kaip *на (о не в) Украине*.

Buvusios SSRS teritorijos dažniausiai nelaikomos postkolonijinio diskurso subjektu, nes Šaltojo karo metais nepriklausė „Trečiajam pasauliui“. Be to, galima išvelgti aiškių skirtumų tarp postkolonijinėms valstybėms būdingo „grįžimo prie autentiškos kultūros raiškos“ siekio ir postkomunistinių Vidurio-Rytų Europos valstybių noro „grįžti į Europą“, o tai didžioji jų dalis įgyvendino per dvi Europos Sąjungos plėtros bangas 2004 ir 2007 m. Tačiau išliekantis Vidurio-Rytų Europos poreikis tarptautiniu mastu nuolat įrodinėti savo „pažangumą“ ir „europietišumą“ (prisiminkime, pvz., keleto šio regiono valstybių, tarp jų ir Lietuvos, konkurenciją dėl geografinio Europos „centro“ nustatymo) tampa latentinės postkolonijinės savimonės požymiu. Todėl šioms šalims panacėja nuo šiek tiek žeminančio „tranziti-

21 Pažodinis vertimas – *kaukazietiškos tautybės asmuo* (rusiškai šis žodis reiškia ir *asmenį*, ir *veidą*). Tačiau kadangi nėra tokio dalyko kaip „kaukazietiška tautybė“, mat Kaukaze gyvena daugybė skirtingoms etninėms, kalbinėms ir religinėms grupėms priklausančių tautų, kurios netgi antropologiškai skiriasi viena nuo kitos, šis įvardijimas išties turi rasistinių bruožų.

nių“, „postkomunistinių“, ekonomiškai atsilikusių ir nepakankamai demokratiją išplėtojusių valstybių statuso atrodo europeizacija ir jos politinė forma – eurointegracija.

RUSIJOS/SSRS KOLONIZACIJOS YPATUMAI

Carinės Rusijos/SSRS atvejis, kaip minėta, iki šiol dar beveik nepatenka į kolonializmo tyrėjų dėmesio lauką. Iš tiesų jį būtų sunku tiesmukiškai priskirti kuriam nors iš Osterhamelio įvardytų kolonijų tipų. Jos mastai, demografinės ir geografinės rusų ir nerusų tautybių gyventojų disproporcijos ir jų galimybės paveikti politinius sprendimus, ilgaamžės despotinio valdymo tradicijos, socialinė struktūra, ekonominis ir kultūrinis atsilikimas ir t. t. reikalautų apibrėžti šios didvalstybės kolonizacinę specifiką. Tam bene labiausiai tiktų iš postkolonijinių studijų išaugusi Kembridžo universiteto profesoriaus slavisto Aleksandro Etkindo neseniai pasiūlyta ir nemenko tyrėjų dėmesio sulaukusi Rusijos „vidinės kolonizacijos“ koncepcija²².

Veikale „Vidinė kolonizacija: Rusijos imperinė patirtis“ Etkindas atlieka išsamią visuotinai nusistovėjusio požiūrio į Rusijos imperijos istoriją reviziją. Taikydamas postkolonijinių studijų metodologiją Rusijos atvejui autorius ją praplečia, parodydamas, kad „užjūrio valdymas“ ir „odos spalva“ – t. y. pagrindiniai klasikinių imperijų „kolonijinės būklės“ kriterijai, vyraujantys, pavyzdžiui, britų ar prancūzų kolonijinio valdymo tyrimuose, – šiuo atveju pasirodo besą nei esminiai, nei netgi būtini.

Pasak jo, vidinę Rusijos kolonizaciją ir jos kryptis esmingai nulėmė sociokultūrinė ir topografinė šalies padėtis, leidžianti ją priskirti kontinentinių imperijų tipui. Rusijos imperija savo teritorinės ekspansijos apogėjuje buvo trečioji pagal dydį – po Britų ir Mongolų-totorių – kolonijinė valstybė pasaulio istorijoje, pasižymėjusi tuo, kad jos plėtra vyko ne į užjūrio žemes, o sausumos keliu (išskyrus 1741 m. prisijungtą Aliaską, kurią, dėl atšiauraus

22 A. Etkind. *Internal Colonization: Russia's Imperial Experience*, Cambridge, UK: Polity Press, 2011. Rusiškas vertimas: Эткинд А. *Внутренняя колонизация. Имперский опыт России*, Москва: Новое литературное обозрение, 2013.

klimato, nuotolių ir menko valdymo efektyvumo po Krymo karų nusilpusi Rusija 1867 m. Vašingtono sutartimi pardavė JAV už 7,2 mln. dolerių, arba po 2 tuomečius centus už akrą). Taip imperija iš esmės visuomet liko nestabilaus pasienio valstybe su amorfiškomis, nefiksuotomis pietinėmis ir rytinėmis sienomis. Dėl gamtinių sąlygų ji plėtėsi daugiausia į rytus – į Sibirą – bei į pietus, kol kitų stiprių valstybių būdavo sustabdoma²³.

Hannah Arendt pastebėta „kolonijinio bumerango“ efektą, kurio esmė – kolonijinės prievartos ir pavergimo praktikų vėlesnis perkėlimas atgal į metropoliją, Etkindas įžvelgia per visą Rusijos istoriją. „Vidinės“ arba savikolonizacijos terminu jis įvardija iš mongolų-totorių laikotarpio perimtą ir nuo XVI a. – Ivano Žiauriojo laikų – vis aktyviau Rusijos valdžios įgyvendintą nuostatą elgtis su savos šalies ištekliais ir gyventojais taip, *tartum jie būtų kolonizuoti svetimieji*. Todėl analizuodamas Rusijos kolonijines praktikas Etkindas tyrinėja, ką ji paveldėjo ir perėmė iš Aukso Ordos, ir ieško analogijų. Tai, pavyzdžiui, *šert* – nukariautų tautų elitų duodama lojalumo priesaika patronui, *amanat* (imami įkaitai) ir *jasak* (mokamos duoklės)²⁴. Tokiai valdžiai sava liaudis iš tikro virsta kolonijiniu „Kitu“, kuriam tiek daug dėmesio skyrė postkolonijinių studijų autoriai, t. y. tiek elitų ekonominės gerovės ištekliumi ir socialinių eksperimentų objektu kilus reformų vajams, tiek ir nuolatinės aklo ir žiauraus maišto baimės šaltiniu ar, priešingai, utopijos realizavimo erdve, kai XIX a. inteligentai narodnikai ar vėliau bolševikai atkreips dėmesį į valstiečių bendruomenes – komunas.

Įdomu pažymėti, kad Etkindas savo koncepciją lyg mozaiką sudėliojo iš jau seniai žinomų ir istoriografijoje išsamiai ištirtų detalių, tačiau sugebėjo jas susieti į naują, originalią ir įtikinamą schemą, pritaikomą ne tik viduramžių Rusijos istorijai, bet ir sovietmečiui ar netgi dabartinio Vladimiro Putino režimo ypatumams paaiškinti (tai, beje, Etkindas nuosekliai daro ir

23 М. Ходарковский, В чем Россия «опережала» Европу или Россия как колониальная империя, *Там, внутри. Практики внутренней колонизации в культурной истории России*, под ред. А. Эткинда, Д. Уффельманна, И. Кукулина, Москва: Новое литературное обозрение, 2012, с. 105–106.

24 A. Etkind, *Internal Colonization*, p. 75–76.

vėlesnėje savo publicistikoje²⁵). Tos detalės – tai ir kultūrinė praraja tarp imperijos valdančiojo elito ir liaudies, paplitusios baudžiavinės kontrolės/prievartos formos, luominė visuomenės struktūra, kai kurių carų vykdytos (ir tęstinumo neturėjusios) reformos, galiausiai orientuotos į išteklių eksportą – rusiškosios ekonomikos specifika.

Novgorodo, o vėliau Maskvos valstybės ekonomikos ženkli priklausomybė nuo Sibiro žvėrių kailiukų eksporto pajamų Etkindo knygoje intriguojamai ir visai pagrįstai gretinama su dabartine V. Putino Rusijos priklausomybe nuo naftos ir dujų pardavimų užsienyje²⁶. Ekonominis „monoištekliaus“ eksploatacijos Vakarų rinkose modelis leido susiformuoti specifiniam Rusijos visuomenės vaizdui, kurio esmingiau nepakeitė nė sovietų valdžia. Tai reiškia, kad čia visada egzistavo tam tikra kastų sistema, pagal kurią tik nedidelė visuomenės dalis dalyvavo šiuose ekonominiuose procesuose, priimdama likusiai daugumai, gyvenančiai iš jos skiriamų menkų dotacijų (t. y. trupinių nuo tikrojo puotos stalo) bei iš natūrinio ūkio, reikšmingus sprendimus. Tad samprotavimai apie „energetinį Rusijos praeiksmą“, pratęsiantys kažkada egzistavusią istorinių diskusijų liniją²⁷, lieka bene originaliausia ir perspektyviausia Etkindo knygos idėja, leidžiančia susieti viduramžių Rusijos tyrinėjimus ne tik su sovietologija, bet ir su dabartinio režimo ideologiniais pagrindais – „suverenia demokratija“ (pastaruoju metu šį konceptą vis labiau keičiant surkoviškąja „socialinio konservatizmo“ doktrina) ir „gazprominio kapitalizmo“ modeliu.

25 Žr., pvz., A. Эткинд, *Петромачо, или Механизмы демодернизации в ресурсном государстве*. Prieiga per internetą <<http://politobzor.net/show-685-aleksandr-etkind-mehanizmy-demodernizacii-v-resursnom-gosudarstve.html>> [žiūrėta 2014-07-02].

26 Plačiau apie tai: E. Lucas, *Naujas šaltasis karas. Kremliaus keliama grėsmė Rusijai ir Vakarams*. Vilnius: Baltos lankos, 2008 (ypač skyrius „Dujotiekio politika: grėsmė ir tikrovė“).

27 Rusų istorikai, ypač S. Solovjovas, V. Kliučevskis ir kiti, dar XIX a. aptarė Rusijos savi-kolonizavimosi procesus. Įdomu, kad ši, tuomet plačiai svarstyta, tema sovietinės istoriografijos buvo ignoruojama. Plačiau apie tai: A. Etkind, *Internal Colonization*, p. 61–71.

Etkindo teiginys, esą vidinė kolonizacija Rusijoje prasidėdavo *tik* išnaudojus galimybes eksportuoti minėtus išteklius dėl jų išseikvojimo ar užsidariusių užsienio rinkų, kaip kurį laiką buvo atsitikę po bolševikų perversmo, vertas ypatingo dėmesio. Tuomet ji epizodiškai išvirsdavo vidinių valstybės teritorijų įvaldymu/modernizavimu bei internalizuota „civilizacine misija“ – rusų ir kitataučių elitų (o bolševikų atveju – ir „plačiųjų liaudies masių“) „civilizavimu“. Tai rodytų, kad Etkindui ir jo teorijos plėtotojams labiau rūpi ne tiek ekonominiai, kiek socialiniai ir ypač kultūriniai²⁸ vidinės kolonizacijos aspektai²⁹.

Šiam reiškiniui apibūdinti, žinoma, galima rasti analogijų kitose geografinėse ir istorinėse terpėse. Tačiau lyginant, pavyzdžiui, amerikiečių naujakurių ekspansiją į Laukinius Vakarus ir rusų vykdytą Sibiro užkariavimą galima pastebėti, kad pirmuoju atveju užimtų teritorijų įvaldymas vykdavo nuosekliai ir sistemingai, o antruoju – veikiau sporadiškai, šuoliškai ir su pertrūkiais. Taip „tikroji Rusia“, t. y. rusų gyvenamos žemės, kartkartėmis pačios prisiimdavo pagrindinės kolonijos vaidmenį, tai reiškė, kad išorinės plėtros ir naujų teritorijų įvaldymo patirtis valdžios būdavo perkeliama į vidines žemes – iš periferijų į centrą. Tačiau panašios valstybinės sienos fiksacijos, centrinės valdžios ir karinio aparato, ekonomiškai ir kultūriškai skirtingų regionų suvienodinimo strategijos unifikuojant teisę, biurokriją, švietimą, kultūrą ir t. t. iš esmės būdingos bet kuriai moderniai unitarinei valstybei³⁰, tad ir patį „vidaus kolonizavimo“ terminą Etkindas bus pavar-

28 P vz., rusų istorikas Andrejus Meduševskis kalba apie laiko, erdvės ir gyvenimo prasmės uzurpaciją, kurios griebėsi bolševikai, norėdami savo reikmėms visiškai pajungti turimus „žmogiškuosius išteklius“. Plačiau žr. A. Медушевский, *Сталинизм как модель. Обзорное издательского проекта «РОССПЭН» «История сталинизма». Вестник Европы*, 2011, № 30. Prieiga per internetą: <<http://magazines.russ.ru/vesnik/2011/30/me34-pr.html>> [žiūrėta 2014-01-14].

29 A. Эткинд, Д. Уффельманн, И. Кукулин, *Внутренняя колонизация России: между практикой и воображением, Там, внутри. Практики внутренней колонизации в культурной истории России*, под ред. А. Эткинды, Д. Уффельманна, И. Кукулина, Москва: Новое литературное обозрение, 2012, с. 6–50.

30 Р. Г. Суни, *Империя как таковая: Имперская Россия, «национальная» идентичность и теории империи, Государство наций: империя и национальное строительство в эпоху Ленина и Сталина*, Москва: РОССПЭН, 2011, с. 36–40.

tojęs anaip tol ne pirmasis³¹. Vis dėlto reikia pripažinti, kad jo analizuojami reiškiniai skiriasi nuo europietiškos modernizacijos tuo, jog čia išorinė ir vidinė imperijos plėtra vyksta ne paraleliai, bet veikiau pakaitomis. Tiesa, stalinizme šios dvi plėtros kryptys ėjo pagreičiu, ir tai, ypač po pergalės Antrajame pasauliniame kare, Vakarams padėjo susidaryti įspūdjį apie stalininio režimo visagalybę ir stabilumą.

Bene ryškiausi vidinės kolonizacijos bandymai Rusijoje – carų Petro I ar Aleksandro II reformos ir ypač stalininė industrializacija. Tada jos įrankiais tapdavo „valdžios žmogus“ (caro statytinis provincijoje, bolševikas) ir „kultūros žmogus“ (inteligentas), o „liaudies žmogus“ abiem atvejais buvo suvokiamas kaip vykdomų reformų objektas ir žaliava³². Istorikė Maria Ferretti teigė, kad Petrą I galima laikyti tokio Rusijos autoritarinės modernizacijos modelio pagrindėju, nes būtent jis paradoksaliai reanimavo archajines vergiško darbo panaudos formas³³ Sankt Peterburgo – iki šiol europietiškausias Rusijos miestas – statyboje, kartu beviltiškai siekdamas pritempti savo meto visuomenę prie europietišių standartų. Beje, savo analizėje Etkindas irgi neišleidžia iš akių Petro I inicijuotos bojarinų „barzdų skutimo“ kampanijos, ją laikydamas savita „civilizacinės misijos“ apraiška³⁴.

31 Žr., pvz., M. Hechter, *Internal Colonialism: The Celtic Fringe in British National Development, 1536–1966*. Berkeley: University of California Press, 1975.

32 И. Кукулин, Внутренняя постколониализация: формирование постколониального сознания в русской литературе 1970–2000-х годов, *Там, внутри. Практики внутренней колонизации в культурной истории России* (под редакцией: А. Эткинда, Д. Уффельманна, И. Кукулина), Москва, Новое литературное обозрение, 2012, с. 846–908.

33 М. Ферретти, Генезис сталинизма: авторитарная модернизация, социальное сопротивление и репрессии, *История сталинизма: жизнь в терроре. Социальные аспекты репрессий. Материалы международной научной конференции, Санкт-Петербург, 18–20 октября 2012 г.* Москва: РОССПЭН, 2013, с. 122.

34 А. Эткинд, Бремя бритого человека, или Внутренняя колонизация России, *Ab imperio*, 2002, № 1, с. 265–298. Prieiga per internetą: <http://www.google.lt/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&ved=0CDEQFJAA&url=http%3A%2F%2Fwww.timeandspace.lviv.ua%2Ffiles%2Fsession%2FETKIND_2002_78.doc&ei=RFMwU-7LD6uM7Aajx4D4Dw&usq=AFQjCNGgULIFgBx-5z8-EM-DT2mxYwTVbwA&bvm=bv.62922401,d.bGE> [žiūrėta 2014-01-23].

Šis autoritarinės arba represinės modernizacijos, atskyrusios asmens laisvę ir socialinę pažangą, valstybę ir visuomenę, modelis buvo atgaivintas V. Lenino ir J. Stalino pastangomis. Pastarasis, beje, ne mažiau nei Petrus I žavėjosi Ivano Žiauriojo asmeniu ir jo propaguota Maskvos kaip „Trečiosios Romos“ idėja³⁵. Kaip tik šis Rusijos valdovas, ideologiškai ir instituciškai pagrindęs pačią patvaldystės doktriną, susiejo dieviškąją ir žemiškojo valdovo valdžią, paversdamas ją aukščiausiu neginčijamu kvazisakraliniu autoritetu, o jo įkurta slaptoji policija – *opričnina* – vėliau atgims sovietų represinių struktūrų pavidalu.

Vis dėlto laikantis Etkindo požiūrio lieka neaišku, kas yra vidinės kolonizacijos objektas, o kas – subjektas. Lygiai taip pat neaiškus ir centro/metropolijos lokacijos klausimas, ypač atsižvelgiant į sostinės perkėlimą iš Maskvos į Sankt Peterburgą 1713 m. ir atgal 1918 m. Galima išskirti ir kitus Etkindo koncepcijoje pastebėtus prieštaravimus. Nei Rusijos imperija, nei juolab SSRS nelaikė savęs kolonijine valstybe, todėl naujai prijungtus gyventojus paversdavo pavaldiniais/piliečiais. Carinėje Rusijoje nebūta Kolonijų ministerijos, tačiau įdomu tai, kad naujuosius gyventojus administravo Užsienio reikalų ministerija, o stalininėje SSRS „savi“ bet kada galėjo tapti „svetimais“ – liaudies priešais ar „užsienio agentais“. Vis dėlto A. Etkindo vizijoje svarbiausia tai, kad Rusijos valstybė kolonizavo savo valdomas tautas, įskaitant ir titulinę – pačius rusus, taip skirdamasi nuo klasišinių Vakarų imperijų.

STALINIZMAS KAIP VIDINĖ KOLONIZACIJA

Kaip minėta, Rusijos vidinės kolonizacijos koncepcija sulaukė ir sovietologų dėmesio³⁶. Stalininę politiką galima laikyti šios nuostatos tęsinium ar

35 Tai rodytų vien faktas, kad dar tebevykstant karui asmeniniu Stalino nurodymu žymiojo režisieriaus Sergejaus Eizenšteino 1944 m. sukurtame šiai istorinei asmenybei skirtame paskutiniame filme pirmąkart sovietiniame kinematografe buvo parodyta bažnytinių apeigų scena.

36 Там, внутри. Практики внутренней колонизации в культурной истории России, под ред. А. Эткнда, Д. Уффельманна, И. Кукулина, Москва: Новое литературное обозрение, 2012.

net sustiprinimu – vykdant forsuo tą plataus masto šalies industrializacijos planą buvo iš esmės ignoruojamos pilietinės ir ištisų tautų teisės. Toks savitas archajinių despotiškųjų ir moderniųjų industrinių valdymo priemonių derinys leidžia kalbėti apie stalinizmą kaip apie specifinį civilizacijos tipą³⁷ ir bandyti išsamiau paaiškinti daugelį tik jam būdingų bruožų.

Straipsnio pradžioje minėtas utopinio komunistinio projekto įgyvendinimo krypties keitimas – trockistinės „pasaulinės proletarinės revoliucijos“ idėjos atsisakymas socializmo kūrimo „atskirai paimtoje šalyje“ vardan – vedė prie stalininės šalies saviizoliacijos. Beje, Pilietinio karo epizodas šiame kontekste gali būti traktuojamas kaip valstybės atsikariavimo arba bolševikinės kolonizacijos prielaida ir pradžia. Jei laikysimės konvergencijos teorijos, laikančios sovietinę modernizaciją savitu bendrųjų pasaulio modernizacinių procesų invariantu, tai J. Stalino inicijuota prievartinė forsuo ta šalies industrializacija ir urbanizacija gali būti vadinama *internalizuotu* Vakarų imperializmu. Šį bandymą reformuoti ir įveikti didelį socioekonominį atsilikimą galima vertinti kaip veikiau antiliberalaus pobūdžio modernizacijos formą, kai valstybė, įgyvendindama savo tikslus, stoja prieš visuomenę, o ne atliepia jos teisėtus lūkesčius.

Kokie buvo stalininės vidinės kolonizacijos tikslai ir uždaviniai? Didžiulės šalies socioekonominės infrastruktūros „išlyginimas“ ir skubi atsilikimo įveika? Centrinės valdžios išlaikymo priemonė ir jos legitimumo, stokojant demokratinių mechanizmų, pagrindimas visuomenės akyse? Siekis sukurti daugiatautę imperiją ar homogenizuoti sovietinę visuomenę? Matyt, viskas kartu. Pagrindiniais SSRS vidinės kolonizacijos institutais tapo represinis aparatas, GULAG'o sistema ir žemės ūkio kolektyvizacija, leisdami atgaivinti vergovinio ar baudžiavinio darbo praktiką, keistu būdu derančią su siekiu „pasivyti ir aplenkti“ technologiškai ir kultūriškai išsivysčiusias šalis³⁸.

37 S. K. Kotkin, *Magnetic Mountain. Stalinism as a Civilization*, Berkeley: University of California Press, 1995.

38 Д. Хили, Наследие ГУЛАГ'а: принудительный труд советской эпохи как внутренняя колонизация, *Там, внутри. Практики внутренней колонизации в культуре*

Tad pusiau juokais būtų galima teigti, kad SSRS kaip kolonijinio pasaulio „sostinė“ buvo Magadanas. Tačiau, be minėtų vidinės kolonizacijos priemonių bei institutų, vertėtų išskirti ir kitus, pavyzdžiui, tarnavimą sovietų armijoje (šią prievolę turėjo atlikti visų užimtų ir inkorporuotų į imperiją šalių jaunuoliai), komjaunimo kampanijas „įsisavinti plėšinių“ ar tiesti BAM'o ir t. t. Nereikia išleisti iš akių, kad ne mažiau reikšminga vidinės kolonizacijos forma buvo pats ideologinis indoktrinavimas ir rusinimas, paradoksaliai derantis su nacionaline politika.

Prie šios temos derėtų apsistoti. Kalbant apie bolševikų nacionalinės politikos ištakas reikia atsižvelgti į pirmaisiais sovietinės sistemos kūrimosi dešimtmečiais plačiai vykdytą *korenizacijos* kampaniją, kuria kaip tik siekta atsiriboti nuo *ancien régime* nuostatų nacionalinių pakraščių atžvilgiu, privilegijuojant lokalias kultūras. Pastarajai temai skirtas išsamus Terry Martino veikalas³⁹. Šioje knygoje, nagrinėjančioje pirmaisiais dviem SSRS gyvavimo dešimtmečiais vykdytą nacionalinę politiką, teigiama, kad Sovietų Sąjungoje, kaip pirmojoje tokio tipo imperijoje, titulinės atskirų administracinių regionų etninės grupės buvo konsoliduojamos ir aprūpinamos tam tikrais valstybiniais ir kultūriniais institutais bei ištekliais savo kultūroms plėtoti. Joms atskirais atvejais buvo netgi kuriami savi raidynai, literatūra ir spauda, formuojama nacionalinių vadovujančių kadrų struktūra, finansuojamas ir skatinamas kultūros įstaigų tinklo kūrimas (šiai veiklai nacionalinė inteligentija gaudavo reikšmingą valdžios paramą). T. Martino nuomone, V. Leniną ir J. Staliną galima laikyti net nacionalistais, tačiau tik tam tikra specifine prasme – jie naudojosi *korenizacija* kaip atsvara nacionalizmui – masinės politinės mobilizacijos potencialą turinčiai ideologijai, mat nacionalizmas buvo laikomas keturių imperijų žlugimo Pirmojo pasaulinio karo metais priežastimi. Tad XX a. trečiasis dešimtmetis pasižymėjo

■ ■
ной истории России, под ред. А. Эткінда, Д. Уффельманна, И. Кукулина, Москва: Новое литературное обозрение, 2012, с. 684–729.

39 Т. Мартин, *Империя «положительной деятельности»*. *Нации и национализм в СССР, 1923–1939*, Москва: РОССПЭН, 2011.

vietinių kultūrų ir kadru iškėlimo politika, t. y. „ne rusų kilmės gyventojų pozityvia diskriminacija, kuri turėjo paliudyti, kad nacionalinės politikos atžvilgiu SSRS nėra carinės imperijos paveldėtoja. Tačiau pradėjus masinę industrializaciją ir kolektyvizaciją bei atsisakius NEP'o, *korenizacija* palengva tampa antraplanė – vietoj jos nejučia grįžta didžiarusiškojo nacionalizmo rehabilitacija, pasiekusi apogėjų Antrojo pasaulinio karo metais ir iškart po jo⁴⁰. O ir pradėtos destalinizacijos kontekste SSRS administracinių darinių titulinų tautų kultūriniai interesai buvo derinami, o kai kada ir ženkliai užgožiami, bendrąja sovietizavimo programa pridengto rusinimo, kuriam iš „nacionalinių pakraščių“ bene labiausiai pasidavė tokios tautos kaip baltarusiai, kazachai, rytų ukrainiečiai ir kt. Pastebėtina, kad šie procesai buvo stipriausi labiausiai industrializuotuose ir urbanizuotuose respublikų regionuose.

Esminis klausimas – kada baigėsi vidinės kolonizacijos užmojis. Nikitos Čruščiovo valdymo laikotarpiu jos nuslopimo ženklų tarsi dar nematyti, maža to, tada režimas nukreipė akis į dangų – kosmoso užkariavimą. O Leonido Brežnevo laikais bandomas įgyvendinti bene ambicingiausias ir grandioziškiausias iš tokio pobūdžio projektų – Sibiro upių pasukimas, nukreipiant jas Vidurio Azijos sausžemėms drėkinti⁴¹, taip pat tebevyko aktyvios „plėšinių įsisavinimo“ bei BAM'o statybos kampanijos. Tačiau milžiniški užmojai ir masinis entuziazmas pamažu slopo... Valdant Brežnevui, kaip žinoma, centriniam elitui vėl sėdus ant „energetinės adatos“, visuotinai įsigalėjusi stagnacija ir socioekonominės pažangos buksavimas paankstino pačios sistemos žlugimą.

Ar Boriso Jelcino pradėtas liberalias reformas ir jų nesėkmę galima būtų laikyti eiliniu vidinės kolonizacijos bandymu? Tačiau jų greita diskreditacija Rusijos visuomenės akyse rodytų tai buvus veikiau mechaniško vakarie-

40 D. Brandenberger, *National Bolshevism. Stalinist Mass Culture and the Formation of Modern Russian National Identity, 1931–1956*, Harvard University Press, 2002.

41 Д. В. Воробьев, Когда государство спорит с собой: Дебаты о проекте «поворота рек», *Неприкосновенный Запас*, 2006, № 2(46).

tiškų verslo ir ekonominės kultūros modelių pernešimo bandymo į tam nei teisiškai, nei struktūriškai, nei pagaliau mentališkai neparengtą terpę. 1999 m. į valdžią atėjęs Jelcino statytinis ir įpėdinis Vladimiras Putinas veikia grįš prie įprastinio „geologinio ekonomizmo“ ir autoritarinio valdymo modelio stiprinimo derinio.

Santykių su vidinės kolonizacijos koncepcija vertėtų atskirai paminėti Baltijos šalių atvejį. Žlungant sovietinei sistemai, kaip žinoma, šiose respublikose susikūrė ir iki šiol tebėra vyraujantis SSRS kaip okupanto vaizdiny. Betgi okupacija – veikiau laikina būklė, nedaranti stipraus poveikio gyventojų savimonei ir tarsi neturinti ilgalaikių padarinių⁴². Be to, po 1990-ųjų šiose valstybėse visuotinai įsigalėjęs „grįžimo į Europą“ visuomeninis diskursas, atrodytų, neleidžia savęs matyti kolonizuotųjų vaidmenyje. Tačiau žvelgiant iš šalies, Vakarų europiečių akimis, išlieka šios postsovietinės erdvės dalies „orientalizmas“.

Bene pirmuoju išsamesniu bandymu šiuos klausimus aptarti galima laikyti jungtinį Vakarų ir Baltijos šalių tyrėjų straipsnių rinkinį „Baltijos postkolonializmas“, daugiausia, beje, skirtą literatūros kūriniams nagrinėti⁴³. Šios metodologijos atgarsių jau esama ir kituose anglakalbiuose lietuvių autorių tekstuose, skirtuose, pavyzdžiui, tremties patirčiai aptarti⁴⁴, tačiau kol kas ne Lietuvos istoriografijoje. Tad ateityje svarstant šią iki šiol sovietmečio istorikų plačiau neanalizuotą temą galima būtų iškelti tokius klausimus:

42 K. M. H. Платт, Оккупация против колонизации: как история постсоветской Латвии помогает провинциализировать Европу, *Там, внутри. Практики внутренней колонизации в культурной истории России*, под ред. А. Эткінда, Д. Уффельманна, И. Кукулина, Москва: Новое литературное обозрение, 2012, с. 131–150.

43 Žr., pvz., K. Račevskis, Toward a Postcolonial Perspective on the Baltic States, *Baltic Postcolonialism*, ed. by V. Kelertas, Amsterdam–New York: Rodopi, 2006, p. 165–181.

44 Pvz., *Maps of Memory. Trauma, Identity and Exile in Deportation Memoirs from the Baltic States*, ed. by V. Davoliūtė and T. Balkelis, Vilnius: Institute of Lthuanian Literature and Folclore, 2012.

kas kam teikė civilizaciją? Juk Baltijos šalių gyventojams „didžioji rusų kultūra“ nedarė tokio įspūdžio, kaip antai baltarusiams ar kirgizams, tad ir negalėjo tapti tramplinu civilizacijos link⁴⁵. Kita vertus, pačios Baltijos šalys kaip tik buvo sovietų valdžios ir SSRS piliečių suvokiamos kaip „nuosavi Mažieji Vakarai“;

kas ką išnaudojo? Kas kam liko skolingas? Ar sovietinio tipo modernizacija Baltijos šalyse išties buvo nesavanaudiška sovietų „dovana“, o gal priešingai, prievartinis natūralaus šių šalių socioekonominės raidos sulaukymas?

kaip traktuoti rusų ir rusakalbių įsikūrimą sovietmečiu Baltijos šalyse? Ar jie laikytini kolonistais – svetimaisiais, yra „tautų draugystės“ palikimas, ar tokios pat režimo aukos kaip ir vietiniai?

Be to, nesena didelio atgarsio sulaukusi amerikiečių istoriko Tymotheny Snyderio knyga „Kruvinosios žemės“⁴⁶ leistų į Baltijos šalis žiūrėti dar plačiau – kaip į XX a. vidurio kolonijinių imperijų sankirtos zoną ar įtakų paribį.

IŠVADOS

J. Stalinas savitai pratęsė carinės Rusijos kolonizacinę politiką, „susigrąžindamas“ dalį jai Pirmojo pasaulinio karo metu žlugus prarastų žemių ir kartu inicijuodamas forsuo tą jų „įsisavinimą“. Vidinės SSRS kolonizacijos metu vykdyta kolektyvizacija, sukurta GULAG'o sistema ir plėtojama pramonė bei urbanizacija iš esmės rėmėsi grįžimu prie archajinio prievartinio darbo modelio ir tapo savitos totalitarinės *represinės modernizacijos* išraiška. Taigi stalininės socioekonominės reformos nebuvo modernizacija *sensu stricto*, nes veikė „iš viršaus“ ir nesirėmė visuomenės vidinėmis paskatomis. Todėl ją galima vadinti antiliberaliąja modernizacija.

Pastangos apsaugoti režimą nuo išorės ir vidaus grėsmių, formuojant net keletą apsauginių zonų (komunistuojantys režimai Trečiajame pasaulyje, soclageris, sąjunginės respublikos, Rusija) lėmė kitą pastebėtą SSRS

45 Forum „Периферийность «Центра» в современных национальных исторических нарративах“, *Ab imperio*, 2012, № 1, c. 54–58.

46 T. Snyder, *Kruvinosios žemės. Europa tarp Hitlerio ir Stalino*, Vilnius: Tyto alba, 2011.

kolonizacinės politikos ypatumą – čia daugiau išteklių tekdavo „pakraščiams“, o ne metropolinei daliai, – tai iš pirmo žvilgsnio prieštaravo klasikiniam imperijų „centro–periferijų“ santykių modeliams. Tas paveikė ir stalininės nacionalinės politikos specifiką, kurios esmė – kartu su sąjunginių ar autonominių respublikų „titulinių tautų klestėjimo“ skatinimu vykstantys etniniai valymai.

A. Etkindo pasiūlyta ir slavistų bei sovietologų nūnai plėtojama koncepcija leidžia užčiuopti ir paaiškinti „rusiškojo kelio išskirtinumą“ žvelgiant į ilgojo laiko perspektyvą. O kalbant apie sovietmetį, ji padeda aiškiau atpažinti stalininiam režimui būdingų „savo“ ir „svetimo“, „valdančiosios klasės“ ir „pavaldinių“ sąvokų skirtis bei geriau suprasti istorines despotinio režimo susiformavimo prielaidas ir transformacijas bei jo vykdytų socioekonominių projektų paskatas.

Toks žiūros taškas artimas kontinuiteto paradigmai, ieškančiai Rusijos/SSRS istorijoje stabilų, fiksuotų ir ilgalaikių fenomenų, konkrečiu laikotarpiu galinčių įgyti skirtingus pavadinimus ir formas, tačiau išlaikančių esmę. Tai laikytina produktyviu istoriškai susiklosčiusių institutų ir nuostatų reikšmės dabarčiai interpretavimo metodu, leidžiančiu paaiškinti ir dabartinio Rusijos valdančiojo isteblišmento politiką, įskaitant ir nūdienį netikėtą posūkį imperinio ekspansionizmo link, naudojantis dabartine Ukrainos politine sumaištimi. Putinui valdant susiformavusio Rusijos „energetinio kapitalizmo“ specifika santykyje su įsisenėjusiomis vidaus socialinėmis bėdomis ir nuolat atidėliojamomis reformomis verčia dabartinį Kremliaus šeiminką bandyti pamažu nukreipti augantį visuomenės nepasitenkinimą esama padėtimi į nacionalistinę-izoliacionistinę vagą, trumpo „sėkmingo karo“ euforija bei „išorės priešų“ Vakaruose paieška dangstant sukurtosios kleptokratinės sistemos neveiksmingumą ir kartu mėginti stiprinti braškančią legitimaciją aukščiausios valdžios poste, kai tenka formaliai paisyti demokratinų valdžios perrinkimo procedūrų.

Tyrinėjant Lietuvos istoriją per „vidinės kolonizacijos“ prizmę tektų išplėsti periodizacijos ribas, gretinant carinę ir sovietinę politiką „vakariniuose imperijos pakraščiuose“, o to mūsų istoriografijoje, atrodo, dar nebuvo bandoma

daryti. Todėl reikia atkreipti dėmesį į tai, kad vidinės kolonizacijos koncepcija XX a. antrosios pusės Lietuvos istorijos įvykius leistų pamatyti kur kas platesnėje perspektyvoje, peržengiant lietuviškoje stalininio laikotarpio interpretacijoje tebevyraujančią siaurai etnocentrišką viktimizacinę prieigą. Tai leistų prasmingai plėtoti lyginamąsias minėtų priklausomybės laikotarpių studijas, žiūrint ne tik iš „aukos“, bet ir iš „budelio“, ne tik iš „pakraščių“, bet ir iš „centro“ perspektyvos, taip pat sinchroniškai, pasirinktais kognityviniais pjūviais, tarp savęs lyginti skirtingų nacionalinių „pakraščių“ priklausomą padėtį.

Rusijos/SSRS „vidinė kolonizacija“ žymi ne tik specifinį istorinį socioekonominį reiškinį, bet ir dvasinę būseną, būdingą (post)sovietinių visuomenių atstovams. Tad galiausiai kyla bene svarbiausias klausimas – kas jis, tas posovietinis lietuvis, – tautinės kultūros, sovietinės socialinės inžinerijos ar mišrios lietuviškai/sovietinės tapatybės kūrimo produktas ir rezultatas. Postkolonijinių studijų autoriai, sekdami F. Fanonu, šių visuomenių grupėje priklausomybės metais susiformavusiai *hibridinei* tapatybei skiria išties nemažai dėmesio. Sovietmečiu Lietuvoje atsiradusiuose kultūros reiškinuose ir produktuose, iki šiol laikomuose mūsų savasties dalimi, irgi galima įžvelgti tokio hibridiškumo apraiškų, tad imperinio palikimo ir jo rezultatų Lietuvoje apmąstymas lieka tolesnių tyrimų dėmesio centre.

LITERATŪROS SĄRAŠAS

After Independence. Making and Protecting the Nation in Postcolonial and Postcommunist States, ed. by L. W. Barrington, The University of Michigan Press, 2006. 306 p.

BALOČKAITĖ, Rasa. *(Post)kolonializmas Vidurio ir Rytų Europoje*, Kaunas, KVDU, 2010. 64 p.

BEISSINGER, Marc R. *Nationalist Mobilization and the Collapse of the Soviet State*, Cambridge, 2002. 503 p.

BEISSINGER, Marc R. *Rethinking Empire in the Wake of Soviet Collapse, Ethnic Politics and Post-Communism: Theories and Practice*, eds. Z. Barany, R. Moser, Ithaca, 2005, p. 14–45.

BRANDENBERGER, David. *National Bolshevizm. Stalinist Mass Culture and the Formation of Modern Russian National Identity, 1931–1956*, Harvard University Press, 2002. 378 p.

CAROE, Olaf. *Soviet Empire: The Turks of Central Asia and Stalinism*, New York, 1953. 308 p.

ETKIND, Alexander. *Internal Colonization: Russia's Imperial Experience*. Cambridge, UK: Polity Press, 2011. 289 p.

Forum „Периферийность «Центра» в современных национальных исторических нарративах“, *Ab imperio*, 2012, № 1, c. 47–101.

GILL, Graeme. *Symbols and Legitimacy in Soviet Politics*, Cambridge University Press, 2011. 356 p.

HECHTER, Michael. *Internal Colonialism: The Celtic Fringe in British National Development, 1536–1966*. Berkeley: University of California Press, 1977. 361 p.

HIRSCH, Francine. *Empire of Nations: Colonial Technologies and the Making of the Soviet Union, 1917–1939*, Princeton, 1998. 346 p.

JEFFRIES, John J. *The Countries of the Former Soviet Union at the Turn of the Twenty-first Century. The Baltics and the European States in Transition*, London, 2004. 640 p.

KENNEDY, Michael D. *Cultural Formations of Postcommunism. Emancipation, Transition, Nation, and War*, Minneapolis, 2002. 369 p.

KOLARZ, Walter. *Russia and her Colonies*, New York, 1952. 285 p.

KOTKIN, Stephen K. *Magnetic Mountain. Stalinism as a Civilization*, Berkeley: University of California Press, 1995. 639 p.

LUCAS, Edward. *Naujas šaltasis karas. Kremliaus keliama grėsmė Rusijai ir Vakarams*. Vilnius: Baltos lankos, 2008. 360 p.

Maps of Memory. Trauma, Identity and Exile in Deportation Memoirs from the Baltic States, ed. by V. Davoliūtė and T. Balkelis, Vilnius: Institute of Lithuanian Literature and Folclore, 2012. 246 p.

MOORE, David Ch. Is the Post- in Postcolonial is the Post- in Post-Soviet? *Baltic Postcolonialism*, ed. by V. Kelertas, Amsterdam–New York, 2006, p. 11–43.

NORKUS, Zenonas. Apie antrąjį Kijevaž, kurio taip ir nebuvo: Lietuvos didžioji kunigaikštystė lyginamosios istorinės imperijų sociologijos ir tarptautinių santykių teorijos retrospektyvoje, *Politologija*, 2007, Nr. 1, p. 3–78.

NORKUS, Zenonas. Kada senoji Lietuvos valstybė tapo imperija ir nu-stojo ja būti? Atsakymas į lietuvišką klausimą naudojantis estišku metodu, *Lietuvos istorijos studijos*, 2009, nr. 23, p. 35–68.

OSTERHAMMEL Jürgen. *Colonialism: A Theoretical Overview*, Markus Wiener Publishers, 2005. 145 p.

OTFINOSKI, Steven. *Nations in Transition. The Baltic Republics*, New York, Facts on File, 2004. 143 p.

Postcommunist Nostalgia, ed. by M. Todorova and Z. Gille, New York: Berhahn Books, 2010. 299 p.

RAČEVSKIS, Kārlis. Toward a Postcolonial Perspective on the Baltic States, *Baltic Postcolonialism*, ed. by V. Kelertas, Amsterdam–New York: Rodopi, 2006, p. 165–181.

SNYDER, Timothy D. *Kruvinosios žemės. Europa tarp Hitlerio ir Stalino*, Vilnius: Tyto alba, 2011. 568 p.

TILLY, Charles. “How Empires End”, *After Empire. Multiethnic Societies and Nation Building. The Soviet Union and the Russian, Ottoman, and Habsburg Empires*, eds. K. Barkey, M. von Hagen, Boulder, 1997, p. 1–11.

WEEKS, Theodore R. *Across The Revolutionary Divide. Russia and the USSR 1861–1945*, Blackwell Publishing, 2011. 296 p.

БЛИТСТАЙН, Петер А. Был ли Советский союз колониальной империей? Сталинские антисемитизм и полонофобия в сравнительной перспективе. *История сталинизма. Итоги и проблемы изучения. Материалы международной научной конференции. Москва, 5–7 декабря 2008 г.* Москва: РОССПЭН, 2011, с. 584–592.

ВОРОБЬЕВ, Димитрий. Когда государство спорит с собой: Дебаты о проекте «поворота рек», *Неприкосновенный Запас*, 2006, № 2 (46).

КАДИО, Жюльет. *Лаборатория империи: Россия / СССР. 1860–1940*, Москва: Новое литературное обозрение, 2010. 336 p.

КУКУЛИН, Илья. Внутренняя постколониализация: формирование постколониального сознания в русской литературе 1970–2000-х годов. *Там, внутри. Практики внутренней колонизации в культурной истории России*, под реда. А. Эткинды, Д. Уффельманна, И. Кукулина, Москва, Новое литературное обозрение, 2012, с. 846–908.

МАРТИН, Терри. *Империя «положительной деятельности»*. *Нации и национализм в СССР, 1923–1939*, Москва: РОССПЭН, 2011. 424 с.

МЕДУШЕВСКИЙ, Андрей. Сталинизм как модель. Обзорение издательского проекта «РОССПЭН» «История сталинизма» [interaktyvus]. *Вестник Европы*, 2011, № 30 [žiūrėta 2014-01-14]. Prieiga per internetą: <<http://magazines.russ.ru/vestnik/2011/30/me34-pr.html>>.

ПЛАТТ, Кевин М. Н. Оккупация против колонизации: как история постсоветской Латвии помогает провинциализировать Европу, *Там, внутри. Практики внутренней колонизации в культурной истории России*, под ред. А. Эткинды, Д. Уффельманна, И. Кукулина, Москва: Новое литературное обозрение, 2012, с. 131–150.

СУНИ, Рональд Г. Империя как таковая: Имперская Россия, «национальная» идентичность и теории империи, *Государство наций: империя и национальное строительство в эпоху Ленина и Сталина*. Москва: РОССПЭН, 2011, с. 31–87.

Там, внутри. Практики внутренней колонизации в культурной истории России, под ред. А. Эткинды, Д. Уффельманна, И. Кукулина, Москва: Новое литературное обозрение, 2012. 960 с.

ФЕРРЕТТИ, Мария. Генезис сталинизма: авторитарная модернизация, социальное сопротивление и репрессии. *История сталинизма: жизнь в терроре. Социальные аспекты репрессий. Материалы международной научной конференции, Санкт-Петербург, 18–20 октября 2012 г.*, Москва: РОССПЭН, 2013, с. 120–140.

ХИЛИ, Дэн. Наследие ГУЛАГ'а: принудительный труд советской эпохи как внутренняя колонизация. *Там, внутри. Практики внутренней колонизации в культурной истории России*, под ред. А. Эткинды, Д. Уффельманна, И. Кукулина, Москва: Новое литературное обозрение, 2012, с. 684–729.

ХМЕЛЬНИЦКИЙ, Дмитрий. *Архитектура Сталина. Психология и стиль*, Москва: Прогресс–Традиция, 2006. 375 с.

ХМЕЛЬНИЦКИЙ, Дмитрий. *Зодчий Сталин*, Москва: Новое литературное обозрение, 2007. 309 с.

ХОДАРКОВСКИЙ, Майкл. В чем Россия «опережала» Европу или Россия как колониальная империя, *Там, внутри. Практики внутренней колонизации в культурной истории России*, под ред. А. Эткинды, Д. Уффельманна, И. Кукулина, Москва: Новое литературное обозрение, 2012, с. 105–116.

ЭТКИНД, Александр. Бремя бритого человека, или Внутренняя колонизация России, *Ab imperio*, 2002, № 1, с. 265–298.

ЭТКИНД, Александр. *Внутренняя колонизация. Имперский опыт России*, Москва: Новое литературное обозрение, 2013. 448 с.

ЭТКИНД, Александр, *Петромачо, или Механизмы демодернизации в ресурсном государстве* [interaktyvus], [žiūrėta 2014-07-02]. Prieiga per internetą: <<http://politobzor.net/show-685-aleksandr-etkind-mehanizmu-demodernizacii-v-resursnom-gosudarstve.html>>

ЭТКИНД, Александр. Уффельманн Дирк, Кукулин Илья, Внутренняя колонизация России: между практикой и воображением. *Там, внутри. Практики внутренней колонизации в культурной истории России*, под ред. А. Эткинды, Д. Уффельманна, И. Кукулина, Москва: Новое литературное обозрение, 2012, с. 6–50.

**THE IMPERIAL MODEL AND THE INTERNAL COLONISATION OF
RUSSIA/THE USSR**

Drawing on postcolonial methodological and theoretical studies, the question whether the Soviet Union really was a colonial empire like other countries of this kind is discussed. The USSR never considered itself to be an empire; moreover, it kept declaring that it fought against imperialism abroad. The differences and similarities between such societies are explained, taking into consideration the ties between postcolonial studies and sovietology. The article also attempts to discuss peculiarities of Imperial Russia and the Soviet Union as a colonial state, drawing on the concept of Russia as “internal colonisation” suggested by Professor Alexander Etkind of Cambridge University and the Department of Slavonic Studies. The question is asked how much can adequate and effective research into the Stalinist period be.

In the article, the conclusions are drawn that Stalin continued the colonisation policy of Imperial Russia, “taking back” after its demise at the end of the First World War, part of the lost territories, and at the same time initiating their speedy “assimilation”. The collectivisation that was conducted during the internal colonisation of the USSR, the gulag system, industrial expansion and urbanisation were based essentially on the return to the archaic model of forced labour, and became an expression of repressive modernisation. Stalinist socio-economic reforms worked “from above”, and strove to protect the regime from outer and inner threats; therefore, this modernisation can be called anti-liberal. These factors determined another feature of Soviet colonisation policy: more resources went to the “peripheries”, including the Baltic countries, and not to the metropolis, which at first glance contradicts the “centre-periphery” relation models of Classical empires.

In the second half of the 20th century, the concept of internal colonisation helps to explain events in Lithuanian history in a wider context, disregarding the ethnocentric approach of victimisation that still prevails in the Lithuanian interpretation of the Stalinist period.